

6) Адбярыце са спісу адпаведныя адказы на прапанаваныя пытанні;
7) Скажыце, адказам на якое пытанне дзеючай асобы з'яўляецца наступнае выказванне...

8) Падбярыце словы, якімі можна апісаць сітуацыю;

9) Састаўце спісы слоў па групах: лексічныя (прадукты, адзенне, мэбля і г. д.); граматычныя (загадны лад, ступені параўнання, формы часу і г. д.); функцыянальныя (словы, якія выражаюць падзяку, развітанне, незадавальненне, згоду і г. д.);

10) Зрабіце сінхронны пераклад урыўка.

У час другаразовага прагляду выкладчык можа ў зручны і метадычна абгрунтаваны момант уводзіць спецыяльна падобраныя практыкаванні (апытальна-адказныя, трансфармацыйныя, падстаноўныя, дыферэнцыйныя), тлумачэнне асобных эпізодаў і рэплік персанажаў, запаўненне сюжэтных пропусках для замацавання лексічнага і граматычнага матэрыялу. Такія заданні павінны даць навучэнцу навыкі выбару мадэлей камунікатыўных задач. Выкладчык можа ўключаць у практыкаванні размоўныя сітуацыі, якія ілюструюць, якім чынам тыя ці іншыя сродкі абслугоўваюць розныя моўныя з'явы. Прыкладамі такіх заданняў могуць служыць наступныя:

1) Закончыце фразы...

2) Запоўніце сюжэтныя пропускі;

3) Апішыце стоп-кадр з дапамогай ключавых слоў;

4) Апішыце месца знаходжання дзеючай асобы, яе вонкавы выгляд, характар;

5) Выкажыце думку іншымі лексічнымі сродкамі;

6) Прадоўжыце дыялог, параўнайце яго з арыгіналам;

7) Умяшайцеся ў дыялог, ператвараючы яго ў размову трох асобаў;

8) Уявіце паводзіны дзеючай асобы ў іншай камунікатыўнай сітуацыі;

9) Пастаўце пытанні да зместу тэксту;

10) Перакажыце змест відэасюжэта скарачана;

11) Дапоўніце сюжэт уласным працягам.

Камунікатыўныя практыкаванні трэцяга этапу работы з відэаматэрыялам даюць магчымасць навучэнцам самастойна вырашаць практычныя камунікатыўныя задачы без гатовых мадэлей. Гэтаму садзейнічаюць разнастайныя ралевыя гульні (урач — пацыент, прадавец — пакупнік, афіцыянт — наведвальнік, адміністратар — кліент, абарона дыпломнай работы, уладкаванне на працу і г. д.), імітацыя якой-небудзь жыццёвай сітуацыі, падказанай відэасюжэтам, крытычнае асэнсаванне ўбачанага і пачутага. Напрыклад:

1) Пракаменціруйце дзеянні ў сюжэце. Выкажыце свае станоўчыя або адмоўныя адносіны да іх. Прывядзіце аргументы за і супраць;

2) Складзіце і запоўніце анкету на дзеючую ў відэасюжэце асобу;

3) Напішыце ліст, запіску або паштоўку ад імя дзеючай асобы;

4) Занатуйце кароткі змест тэлефоннай размовы;

5) Адлюстрыце дзеянні відэагероя на працягу дня (тыдня) у выглядзе дзёння;

6) Правядзіце дыскусію на тэму, закранутую ў відэасюжэце;

7) Складзіце рэкламную аб'яву месца адпачынку, аб'яву аб пошуках кватэры, дома, месца працы;

8) Стварыце паралельны сцэнарый і разыграйце яго.

Прапанаваныя заданні, асабліва практыкаванні апошняй фазы работы з відэаматэрыялам, выкарыстоўваюцца ў залежнасці ад этапу навучання, узроўню падрыхтоўкі навучэнцаў, іх індывідуальных магчымасцей, а таксама формы і зместу відэаматэрыялу.

А. А. ГРЫМАЦЬ, А. А. АМЯЛЬКОЎ

МАРАЛЬНЫЯ ЭТАЛОНЫ І ІДЭАЛЫ

У канцы 50-х і пачатку 60-х гадоў у многіх галінах навукі і практыкі шырокае распаўсюджванне атрымаў тэрмін «эталон». Першапачаткова гэта паняцце выкарыстоўвалася для абазначэння некаторых прыватных з'яў і не прэтэндавала на ролю сістэмаўтваральнай навуковай катэгорыі.

У агульнапсіхалагічным плане роля і функцыі эталонаў вывучаліся ў працах А. А. Бадалёва, Д. Брунера, В. А. Ганзена і інш., якія пад сенсорна-перцептыўнымі эталонамі разумелі ўзоры ўласцівасцей прадметаў, у прыватнасці геаметрычных форм, музычных гукаў, фанем мовы і г. д. Як паказалі далейшыя даследаванні, гэтыя эталоны інтуітыўна выкарыстоўваюцца дзецьмі пры азнаямленні з новымі прадметамі, з'явамі, асобамі. Авалоданне агульнапрынятымі нарматыўнымі сістэмамі ўзораў дае магчымасць школьнікам успрыняць свет праз прызму грамадскага вопыту. Л. А. Венгер абгрунтаваў гіпотэзу, у адпаведнасці з якой фарміраванне сенсорных здольнасцей уключае засваенне пачуццёвых эталонаў і аперацый па іх выкарыстанню. Сацыяльная дэтэрмінацыя здольнасцей выступае перш за ўсё ў стане засваення выпрацаваных у грамадстве эталонаў, якія даюць магчымасць арыентавацца ў адпаведнасці з канкрэтнымі відамі ўласцівасцей гэтых феноменаў¹.

Увядзенне ў навуковы ўжытак тэрміну «эталон» у значнай ступені спрыяла пераадоленню непасрэднасці ў поглядах педагогаў на асаблівасці ўспрымання і паводзін школьнікаў, канкрэтызацыі механізма іх сацыяльнай абумоўленасці. Эталоны вызначаюць паводзіны індывіда і выступаюць у ролі іх своеасаблівых сацыяльна-псіхалагічных рэгулятараў.

Паняцце «эталон» было прадуктыўна выкарыстана і паглыблена ў даследаваннях, якія датычацца ўспрымання і разумення чалавекам другога чалавека². Пад эталонам, напрыклад, у даследаваннях А. А. Бадалёва разумеюцца такія псіхалагічныя структуры, у якіх у наглядна-мысленнай форме ўвасабляюцца агульныя маральныя патрабаванні да іншых людзей, злучаюцца як структурныя кампаненты маральных ідэалаў, так і вобразны запас ведаў, назапашаны асобай³. Кожны з эталонаў аб'ядноўвае агульначалавечыя маральныя якасці, агульнаграмадскія патрабаванні да школьніка, якія пераасэнсаваны праз асабісты вопыт сумеснай дзейнасці і адносін вучня з рознымі людзьмі.

Асноўная функцыя эталонаў у працэсе ўспрымання і разумення асобы другога заключаецца ў тым, што з іх дапамогай вучань аналізуе, ацэньвае і абагульняе якасці і характарыстыкі іншага чалавека. Яны, як меркі, якія прыкладае вучань да асобы, што станоўча праяўляе сябе ў паводзінах, працы, зносінах, у пазнанні. Яны дазваляюць класіфікаваць людзей, якіх пазнае вучань, па групам на аснове ўстанаўлення падабенства ці адрозненняў у асабістых характарыстыках.

Такім чынам, тэрмінам «эталон» абазначаецца вельмі шырокае кола з'яў. У шэрагу даследаванняў гутарка ідзе не толькі пра эталоны, пазітыўна значныя для асобы, якія на дзіцячым аказваюць станоўчае маральнае ўздзеянне. Тады тэрмін ужываецца прыблізна ў тым жа сэнсе, што і прыклад, узор. У такім выпадку пад ім разумеецца вобраз канкрэтна значнага для вучня чалавека, яго маральныя каштоўнасці і маральныя каштоўнасныя арыентацыі.

Але паняцце «эталон» ужываецца таксама з іншым зместам. Падчас ідзе размова пра эталоны нейтральных і нават негатыўна значных для індывіда паводзін людзей, якія не аказваюць на яго прыметнага ўплыву ці ўздзейнічаюць адмоўна. Выяўленне такога роду эталонаў, зразумела, не з'яўлялася галоўнай мэтай нашага даследавання, у якім вывучаюцца маральныя ідэалы вучняў.

Атрыманыя намі разнастайныя даныя дазваляюць сцвярджаць, што эталоны перш за ўсё — прыклады пазітыўна значных у маральных адносінах для вучняў паводзін людзей. Яны з'яўляюцца першаснымі структурнымі элементамі, з якіх складаюцца маральныя ідэалы вучняў. У склад гэтых маральных ідэалаў уваходзяць не толькі адзінкавыя эталоны, але і групы іх, сістэмы, г. зн. школьнікі ў сваіх паводзінах арыентуюцца на ўзорныя паводзіны розных людзей, літаратурных герояў, персанажаў тэатральных пастацовак, кіно і г. д.; гэтыя сістэмы ўяўляюць сабой якасці людзей з рознага асяроддзя і розных сацыяльных груп, у іх зафіксавана інфармацыя, якая дазваляе выпрацаваць мараль-

ныя крытэрыі, меркі для ацэнкі вучнем блізкіх і сябе. Інакш кажучы, яны становяцца своеасаблівай праграмай самарэгуляцыі і самаўдасканалення. Калі прыняць пад увагу наяўнасць у складзе маральнага ідэалу школьніка некалькіх такіх эталонаў і ўлічыць разнастайнасць іх магчымых спалучэнняў, то можна ўявіць, наколькі складаным па зместу і аб'ёму інфармацыі, а таксама па сваіх функцыях з'яўляецца гэты ідэал.

Безумоўную цікавасць можа ўявіць разгляд праблемы маральнага ідэалу ў кантэксце канцэпцый персаналізацыі асобы і яе рэфэрэнтнасці. Пад персаналізацыяй мы разумеем працэс, у выніку якога суб'ект атрымлівае індывідуальнае прадстаўніцтва ў жыццядзейнасці іншых людзей і можа выступаць у грамадскім жыцці як асоба. Грамадская патрэба ў персаналізацыі, ідэальнага прадстаўніцтва адных індывідаў у другіх, сфарміравалася на пэўным этапе развіцця чалавечага грамадства. Пры дапамозе механізмаў персаналізацыі асобы і яе ідэальнага прадстаўніцтва ў іншых здзяйсняецца інтымная сувязь паміж людзьмі, паміж пакаленнямі, дзе выхаванец «прысвойвае» не толькі веды, якія яму прапануюцца, але і асобасныя якасці таго, хто перадае гэтыя веды. На пэўным этапе гэта неабходнасць выступае ў выглядзе каштоўнасца замацаваных форм сацыяльнай патрэбнасці.

У механізме ідэальнага прадстаўніцтва асобы ў другім здзяйсняецца трансляцыя суб'ектыўных маральных якасцей, значных для другіх індывідаў. Трэба дадаць, што калі ў канцэпцыі персаналізацыі асобы абгрунтаваны палажэнні, якія датычацца сацыяльных прычын, што нарадзілі патрэбу ў ідэальным прадстаўніцтве адных індывідаў у другіх як механізме трансляцыі суб'ектных асаблівасцей індывідаў, то ў тэорыі рэфэрэнтнасці і рэфэрэнтных груп зроблены высновы адносна індывідаў, якія могуць быць ідэальна прадстаўлены ў іншых індывідах як нейкія ўзоры і эталоны, што рэгулююць і вызначаюць адносіны апошніх да наваколля.

Паняцце «рэфэрэнтнасць» уводзіцца для абазначэння з'явы выбарчай маральнай арыентаванасці ў коле значных для іншага індывіда каштоўных арыентацый груп і асоб. Гэта выбарчая арыентаванасць нараджаецца патрэбай індывіда ў выпрацоўцы ўяўлення пра значны для яго аб'ект. Рэфэрэнтнасць звязана з магчымасцю зварота да выбіраемага сярод вялікай колькасці іншых значнага індывіда ці індывідаў з нейкімі апасрэдаванымі адносінамі да істотна важных для суб'екта аб'ектаў пазнання ва ўмовах групавых узаемаадносін.

У з'яве рэфэрэнтнасці інфармацыя пра асабіста значны для суб'екта аб'ект прадстаўлена апасрэдаванай яго цікавасцю да звестак аб іншых значных суб'ектах, і (што куды важней) яна патрэбна індывіду не сама па сабе, а як нешта такое, што індывід суадносіць са сваімі ўласнымі поглядамі, ацэнкамі і меркаваннямі, што можа ўплываць на пераацэнку яго ідэалаў, меркаванняў, ацэнак. Зварот да іншага аказваецца, такім чынам, інструментальным актам, які абслугоўвае патрэбнасці суб'екта выхавання арыентавацца ў аб'екце, яго маральных якасцях, маральных каштоўнасцях.

У працэсе міжасобасных адносін індывід звяртаецца непасрэдна да маральных каштоўнасцей значнага, рэфэрэнтнага для яго чалавека і да маральных каштоўнасцей, маральных каштоўных арыентацый таго асяроддзя, прадстаўніком якога з'яўляецца гэты чалавек. У канцэпцыі рэфэрэнтнасці ўскрыты асноўныя ўнутраныя псіхалагічныя механізмы функцыянавання вобразаў рэфэрэнтных асоб як рэгулятараў паводзін.

Паняцці «эталон», «рэфэрэнтнасць», «рэфэрэнтная асоба», нягледзячы на некаторыя спецыфічныя нюансы, абазначаюць агульныя псіхалагічныя з'явы, праз якія даследчыкі характарызуюць міжасобаснае пазнанне вучнямі маральных якасцей іншых людзей, працэс іх міжасобасных адносін. Гэтыя псіхалагічныя ўтварэнні, якія фарміруюцца пад уплывам асяроддзя, вызначаюць успрыманне і разуменне вучнем іншых ідывідаў і міжасобасных стасункаў, што разгортваюцца ў групах і калектывах.

Эталон і рэфэрэнтная асоба маюць тую агульную істотную рысу, што ў канчатковым выніку абазначаюць асобасна значнага для індывіда

другога індывіда, які выступае ў ролі інструмента, псіхічнага сродку, што абумоўлівае як разуменне адным чалавекам асобы другога, так і характар яго міжасобасных адносін у групе і калектыве. Яны спрыяюць як пераадоленню стэрэатыпу непасрэднасці ў разуменні працэсаў успрымання вучнямі адзін аднаго і разумення імі сутнасці міжасобасных адносін, так і разуменню адным школьнікам асобы другога і станюўча ўплываюць на характар яго міжасобасных стасункаў у класным ці школьным калектыве. У выніку больш поўна раскрываецца механізм сацыялізацыі індывіда ў працэсе яго жыцця, паводзін, дзейнасці, фарміравання ідэалаў.

Разгляд сутнасці маральных ідэалаў у аспекце канцэпцыі сацыяльна-псіхалагічных эталонаў, рэферэнтнасці і рэферэнтных асоб абгрунтаваны і з'яўляецца, безумоўна, прадуктыўным. Даследаванне праблемы маральных ідэалаў уключаецца ў рэчышча важных тэарэтычных накірункаў і канцэпцый, якія найбольш рэальна вызначыліся ў псіхалагапедагагічнай навуцы за апошнія гады.

Аб'ём паняццяў «эталон» і «рэферэнтная асоба» памнога шырэй за аб'ём паняццяў «маральны станюўчы эталон» і «станюўчая рэферэнтная асоба ў маральных адносінах». Па-першае, у якасці эталона і рэферэнтнай для індывіда асобы могуць выступаць значныя для яго ў маральна-валявых, інтэлектуальных, характаралагічных і іншых адносінах людзі. Па-другое, нават тады, калі ў названых паняццях адлюстроўваюцца маральна значныя асобы, яны могуць фіксаваць негатывныя маральныя каштоўнасці і маральныя каштоўнасці арыентацыі гэтых асоб, у той час як у структуру маральнага ідэалаў уключаюцца вобразы толькі дасканалых у маральных адносінах асоб.

Змест маральных ідэалаў вучняў адлюстроўвае вобразы толькі тых людзей, якія для іх з'яўляюцца асабіста значнымі ў маральных адносінах, валодаюць станюўчымі маральнымі каштоўнасцямі і каштоўнасцямі арыентацыямі, выступаюць у якасці значных маральных узораў, адказваюць патрабаванням грамадства. Маральны ідэал з'яўляецца структурным утварэннем, якое ўключае найбольш істотныя каштоўнасці. Ён вызначае і ідэю, змест якой выражае асабліва істотнае для вучня. Гэта дае падставы сцвярджаць, што ахарактарызаваць маральныя ідэалы вучняў — значыць у пэўнай ступені адказаць на пытанні: хто з іншых, асабліва значных для іх у маральных адносінах людзей, «прадстаўлены ў ідэале» і як «прадстаўлены»; які механізм прадстаўніцтва маральна значных асоб у даным індывідзе, як ён функцыянуе і здзяйсняе рэгуляцыю паводзін. Вось кола найбольш істотных пытанняў, што паўстаюць перад даследчыкам маральных ідэалаў вучняў у кантэксце тэарэтычных канцэпцый эталона і рэферэнтнай асобы.

Маральныя ідэалы — вышэйшая форма апераджальнага адлюстравання рэчаіснасці, канцэнтраваны выраз тэндэнцый грамадскага развіцця і прадбачанне гэтых тэндэнцый. Як складаны вобраз маральны ідэал дае ўяўленне пра маральна дасканалую асобу, якая з'яўляецца носьбітам маральных каштоўнасцей і маральных каштоўнасчых арыентацый, што адпавядаюць патрабаванням ангульначалавечай маралі.

Першаснымі змястоўнымі і структурнымі элементамі маральных ідэалаў школьнікаў з'яўляюцца маральныя эталоны, вобразы маральна значных для вучняў асоб, носьбітаў маральных каштоўнасцей, якія адпавядаюць патрэбам нацыянальнага Адраджэння.

Маральны ідэал з'яўляецца пастаянным стымулам дзейнасці вучня і выступае ў ролі ўзору ацэнак уласных паводзін і паводзін блізкіх, крытэрыем абгрунтавання ўсіх жыццёва важных праблем і пытанняў, рэгулятарам яго ўчынкаў і дзеянняў.

¹ Гл.: Венгер Л. А. Генезис сенсорных способностей. М., 1976.

² Гл.: Бодалёв А. А. Личность и общение. М., 1983.

³ Там жа. С. 120.